

В. А. Савченко

**АНАРХІСТИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ 1910–1914 РР.:
ВІД ЕКОНОМІЧНОГО ТЕРОРУ
ДО ТАЄМНИХ ПРОФСПЛОК**

***Ключові слова:** анархізм, анархісти-синдикалісти, страйк, реєстрація, моряки, «Союз Чорноморських матросів», профспілки, економічний терор.*

***Ключевые слова:** анархизм, анархисты-синдикалисты, забастовка, регистрация, моряки, «Союз Черноморских матросов», профсоюзы, экономический террор.*

***Key words:** anarchism, anarchists-syndicalists, strike, registration, seamen, «Union of Black Sea seamen», trade unions, economic terror*

Довгий час в історичній літературі вважалося, що анархістський рух в Російській імперії у 1910–1911 рр. зійшов нанівець і не мав ніякої самостійної ролі до весни 1917 р. Так С. Канів твердив, що «в документах департаменту поліції за 1911 р. відзначена лише одна група анархістів. У літературі не згадується жодної анархістської групи, про жоден анархістський гурток... Анархістський тероризм в Росії вичерпав себе... за 1912 і 1913 рр. не простежується діяльності навіть невеликих анархістських гуртків, крім гуртка анархістів у Чарджоу» [1, 252–253]. Але в Україні в ці роки анархісти продовжують шукати шляхи завоювання мас на свій бік. Влітку 1910 р. поліцією фіксувалися спроби створення на Півдні України «Инициативной группы анархистов Юга» для майбутнього конструювання «Федерации анархистов России», що мала об'єднати усіх анархістів незалежно від напрямків. Анархісти планували організувати підпільні осередки, революційні синдикати робітників, «Союзы братств солдат и моряков», поставити нові підпільні друкарні, лабораторії з виготовлення вибухівки, організувати запаси літератури, грошей, зброї. Циркулярний лист департаменту поліції у зв'язку з виникненням «Инициативной группы», вказував, що анархісти не відмовляються від «самостійної терористичної роботи», мають на меті організувати об'єднану «бойову дружину», що «візьме на себе добування коштів для існування групи, буде здійснювати терористичні акти і керувати школою бойовиків». «Инициативная група» розпочала роботу з

об'єднання зусиль залишившихся на волі анархістів-комуністів і анархістів — синдикалістів [2, 17].

Найбільш впливовою анархістською організацією на Півдні України в 1910–1914 рр. залишалася група анархістів-синдикалістів, що брала участь у створенні підпільного «Союза Черноморских моряков» (СЧМ). Історія цієї організації бере свій початок з травня 1906 р., коли в Одесі проходив сорокаденний страйк моряків і портовиків, у ході якого страйкуючи вимагали дозвіл на створення своєї профспілки (страйк отримав назву «Регистрация», бо моряки домагалися реєстрації створеної профспілки, в яку висловили бажання увійти до 4 тис. членів). Під час страйку виник «Морський страйком», серед членів якого були анархісти (М. Адамович, Ф. Чернявський), соціал-демократи і есери [3].

Восени 1906 р. анархіст Я. Кирилівський і ще декілька бойовиків-синдикалістів, що повернулися із США до Одеси, створили «Южнорусскую групу анархистов-синдикалистов «Новый мир». До анархістів-синдикалістів приєдналися 30–40 матросів торговельного флоту. Згодом ця група стала найбільшою і найактивнішою анархістською групою в усій Російській імперії, кількість її членів наближалася до 300 (чорноморські та азовські моряки, вантажники, річковики, робітники судноремонтних заводів, босяки). Головним завданням синдикалісти вважали створення підпільних профспілок — синдикатів, які б змогли організувати маси на загальний страйк. Синдикалісти вважали, що під час революції незалежні профспілки об'єднуються в Робочі комуні, які створюють структуру анархістського суспільства. Прагнучи відвернути матросів і робітників від політичних партій, синдикалісти проводили кампанію бойкоту виборів до Державої Думи, бойкоту виборних установ та адміністрацій.

Одеські синдикалісти підтримали страйки пекарів, друкарів, захопили ряд приватних друкарень. Синдикалісти робили ставку на економічний терор (руйнацію засобів виробництва, вбивства керівників та господарів виробництв, експропріації і «мандатне» здирицтво). Першою акцією групи «Новий мир» було збройне пограбування Одеського філіалу С.-Петербурзького міжнародного комерційного банку (29.11.1906 р. — захоплено ок. 70 тис. руб.). Анархісти намагалися чинити тиск на ад-

міністрацію Російського товариства пароплавства і торгівлі (РОПІТ) з метою виконання вимог страйкуючих моряків. На знак солідарності із страйкуючими анархісти почала кампанію терору проти господарів флоту РОПІТ (вибух на кораблі «Імператор Микола II» (5.12.1906), погабування на пароплаві «Аю-Даг» (16.12.1906), збройний напад на судна «Георгій Мерк» та «Королева Ольга», експропріація судових кас (18.12.1906) [4, 11–12].

На захоплені гроші група закупила зброю, динаміт, надрукувала листівки, створивши власну друкарню. Крім Одеси група поширила свою діяльність на Севастополь, Керч, Тирасполь, Голту, Миколаїв, Херсон, пропагуючи анархізм серед робітників і чорноморських моряків. Одеські синдикалісти стали формувати таємну профспілку моряків «Союз Чорноморських моряков» (СЧМ), який підтримали колишні «потьомкінці», що емігрували до Румунії. У Галаці анархістської пропагандою займається «Комитет союзу моряков-потемкинцев», в Аргентині — «Група бывших потемкинцев». Акції солідарності анархістів з моряками продовжилися і в 1907 р., під час нового страйку моряків. Тоді страйк став більш запеклим, меншовики вийшли зі страйкового комітету, а матроси стали схилитися на бік синдикалістів, вимагати терористичних дій стосовно адміністрації РОПІТ [5, 27].

У 1908–1917 рр. на Чорному морі продовжує діяти нелегальна профспілка моряків «Союз Чорноморських моряков — Регестрація чорноморських судових команд», яка перетворилася на глибоко законспіровану політичну організацію, яку намагалися патронувати анархісти, есери, меншовики і більшовики. У вересні 1909 р. російська поліція дізнається, що в Стамбулі анархісти готують замах на життя імператора Миколи II. У Стамбулі склався нелегальний центр по створенню «СЧМ». Стамбульська група анархістів була тісно пов'язана з таємними анархістськими матроськими організаціями, допомагала анархістам переправляти революційну літературу і зброю з Туреччини до Одеси. Так кочегар І. Самороков перевозив пістолети з Туреччини до Одеси [6, 87].

Дагестанець з анархістськими переконаннями Джалал Коркмас формував у Стамбулі групу революціонерів з мусульман, вів підпільну роботу серед турецьких моряків, видавав ліву газету

«Стамбульські новини» (газета нелегально розповсюджувалася в Російській імперії). Згідно з повідомленням департаменту поліції (1912 р.), Д. Коркмас був членом «СЧМ», брав участь у розробці плану страйку суднових команд, що планувалося провести навесні 1913 р. [7].

Наприкінці 1910 р. поліція доносила про активізацію «СЧМ». Поліцейські отримали інформацію про те, що матрос М. Іванов з «СЧМ» вів анархістську пропаганду в Херсонській губернії, на судах Дніпровської флотилії (така робота проходила і серед річковиків Дністра і Південного Бугу). Синдикалістам з «СЧМ» вдалося відродити підпільні групи в Херсоні, Миколаєві, Єлисаветграді, Керчі, Акермані, Ізмаїлі, Севастополі, Астрахані, Баку, а також створити «закордонні бази» в Галаці, Варні, Стамбулі, Афінах, Александрії. У серпні 1911 р. в Одеському порту стався страйк, який підтримали водники Чорномор'я, Азова, Каспійського моря, Дунаю, Дніпра, Волги. Страйком відновив підпільну «Реєстрацію», яка об'єднала моряків 80 пароплавів чорноморського торгового флоту. Закордонний центр «Реєстрації» перебував у той час у Стамбулі. Під час страйку анархісти-моряки з підпільного «Союзу моряков Каспійського торгового флота» розпочали економічний терор, наслідуючи чорноморців [8].

У листопаді 1911 р. в Одесі поширилася прокламація «Ю всем черноморским морякам», в якій повідомлялося, що за кордоном створена «Инициативная группа черноморских моряков». Одним з організаторів групи став анархіст-синдикаліст Михайло Адамович — «Карл» (в 1903–1904 рр. жив у Західній Європі та США, де став анархістом-синдикалістом, в 1905 р. організовує групу анархістів-бойовиків на Кубані, в 1906 р. стає членом групи «Новий світ», організатором страйків моряків в Одесі, в 1908 р. був заарештований поліцією, але з-під арешту втік за кордон, жив у Брюсселі, Парижі, Стамбулі, Александрії, звідки керував «СЧМ»). В Одесі серед провідників «СЧМ» були М. Бацоев, С. Шахворостов, І. Борзенко-Москаленко — матроси Чорноморського флоту, анархісти з 1906 р. Під впливом анархістів виявилось кілька машинних команд кораблів РОПІТ, моряки яких не тільки допомагали транспортувати зброю, вибухівку та літературу (головний канал отримання нелегальної анархістської літератури із Західної Європи), а й на-

магалися відновити акти економічного терору [9]. У 1912 р. поліції стало відомо про діяльність групи анархістів-комуністів в Одеському порту під керівництвом О. Лаврушина, кочегара на пароході «Мрія» [10, 129].

В 1911–1913 рр. в Стамбулі, Відні, Александрії М. Адамович поставив видання підпільної революційної газети «Моряк», ставши першим її редактором. Він налагодив поширення «Моряка» за допомогою матросів РОПІТ в містах Півдня України, розіслав кур'єрів на морські та річкові судна. На першій сторінці першого номера газети говорилося про створення нелегального «СЧМ». Для видання газети вибрали Стамбул, через порт якого проходили всі чорноморські судна закордонного плавання (№ 4 та 5 друкувалися у Відні). За морський орган розгорнулася запекла боротьба між більшовиками, меншовиками, есерами, анархістами. На початку 1912 р. редколегія «Моряка» звернулася за сприянням у пошуках друкарні до ЦК Болгарської робочої соціал-демократичної партії (тесняків). № 6–12 «Моряка» друкувалися у Варні (травень 1912 — січень 1913 р.). Однак «лівий блок» радикальних партій в керівництві «СЧМ» був нестійкий. Анархісти силою зброї намагалися контролювати друкарню «Моряка». Редколегія газети приймає рішення про переїзд в Александрію (Єгипет) (№ 13–14 «Моряка» були надруковані в Парижі) [11].

В Олександрію прибув і М. Адамович — лідер закордонного центру «Реєстрації». В Александрії, де жило до 50 російських революціонерів-емігрантів, в тому числі і частина «потьомкінців», знайшли притулок одеські матроси з РОПІТ, які брали активну участь у страйках судових команд — «Реєстрації», був організований Закордонний центр профспілки «Реєстрація» і «СЧМ». В цьому середовищі вів анархістську агітацію журналіст з Одеси О. Мірський-Терський. В Александрії матроси-анархісти збиралися у приміщенні місцевих анархістів-вихідців з Італії [11, 230].

Єгипетською владою в Олександрії були арештовані три російських революціонера для того, щоб депортувати в Російську імперію, серед яких був осетин М. Боцоев — колишній матрос Чорноморського торгового флоту. Арешт викликав хвилю протестів в Александрії і Каїрі. На захист заарештованих виступили представники громадськості Єгипта, які організували

мітинги і демонстрації перед російським, англійським та французьким консульствами. Демонстранти вручили Александрійському губернатору петицію, де зажадали «звільнити російських емігрантів, яких затримало російське консульство для безжальної розправи над ними» [13, 24].

Анархісти закликали до терористичної боротьби, погрожували підірвати пароплави РОПІТ, захоплювати пароплавні каси. Вони планували таємний вивіз 18 революційних матросів з Александрії до Одеси для участі в новому «бойовому загоні» анархістів. На початку 1913 р. «СЧМ» став організовувати «Общероссийский Союз морских и речных судовых команд», готувати всеросійський страйк моряків і річковиків [14]. В Александрії в лютому 1913 р. центром «Регистрации» і «СЧМ» була проведена нелегальна I Всеросійська конференція морських професійних організацій судових команд чорноморських, балтійських, каспійських і азовських моряків торгового флоту. На конференції, в організації якої активну участь взяли анархісти, вказувалося, що таємні морські профспілки об'єднали до 6 тис. членів, є базою майбутньої революції [15].

У травні 1913 р. російський консул в Александрії домігся арешту британською колоніальною поліцією М. Адамовича і члена редколегії «Моряка» В. Мирського-Терського. Заарештованих, у супроводі російських жандармів, відправили до Одеси на рейсовому пароплаві. Поліція конфіскувала все майно редакції «Моряка», передавши архіви «Моряка» і «Реєстрації» російської поліції. Цей нищівний удар по «СЧМ» на півроку паралізував роботу підпільних структур. На судах і в портах Чорного моря поднялася хвиля арештів, провали підпілля прискорила діяльність кількох провокаторів, які пробралися в «СЧМ». У 1913 р. на заслання був відправлений матрос П. Буряк за приналежність до «СЧМ». У жовтні 1914 р. в Одесі проходив суд над М. Адамовичем і 75 моряками Чорноморського флоту (Лаврушин, Григорьянц, Єдикін та ін.), за підпільну революційну і анархістську діяльність. М. Адамович був засуджений до каторги в Єнисейській губернії. Лідери анархістів-синдикалістів В. Чернявський, С. Шахворостов, Є. Реев з «СЧМ» опинилися на каторзі [16].

Одночасно з анархістами, що намагалися налагодити масову організацію, в Одесі продовжують діяти невеликі групи анар-

хистів, що проводили «економічний терор». У 1911–1912 рр. анархісти Файнштейн і Вольфензон від імені відродженої групи «Смерть буржуазії є життя робітників!» вимагали від купця Бродського 3 тис. рублів. Вольфензон повернувся до Одеси, після того як відсидів 4 роки у в'язниці за участь у нападі анархістів-синдикалістів на пароплав «Софія» в 1907 р. [17, 78]. «Мандатні» здирництва були поширені в Україні в 1911–1914 рр. Зараз неможливо сказати, чи були ці «акції» справою рук справжніх анархістських груп або іміджем анархістів користувалися пересічні бандити. Тактика анархістів не давала можливості розділяти «діяння» бандитів і ідейних анархістів. Анархістські теоретики закликали своїх прихильників робити ставку на «розбійників і босяків» як рушійну силу нової революції. Ідейні анархісти визнавали «прямі» — «індивідуальні» екси та здирництва (навіть без рішення анархістських груп), а у самих анархістських груп не було ні єдиного центру, ні фіксованого членства. Будь-який бандит міг назватися анархістом і підтримувати хаос своїми діями, створюючи атмосферу страху і підтримуючи міф про «безкомпромісних месників», які готові на вбивство будь-якого представника буржуазії.

У 1911 р. в Одесі з'явилися анархісти з групи отамана О. Савицького, який в 1908 р. створив анархістський «партизанський» загін в Чернігівській губернії, вселяючи жах у поміщиків і поліцейських. Загін О. Савицького був розгромлений поліцією навесні 1911 р. Один з бійців загону І. Кохан зумів втекти в Одесу, де продовжив свою діяльність як експропріатор [18]. З загоном О. Савицького підтримував зв'язок і анархіст П. Кріуценко, який в 1911 р. організував збройний напад чотирьох анархістів на одеську контору «Міжнародної компанії жнивних машин», в ході якого анархісти захоплюють 3,5 тис. руб. П. Кріуценко був заарештований через годину після пограбування, під час арешту поранивши поліцейського. На наступний день у передмісті Одеси Слобідка загін з 50 поліцейських, очолюваний градоначальником Одеси генералом Толмачовим, кілька годин штурмував будинок, в якому боронилися анархісти (під час перестрілки М. Кожевников був вбитий, С. Яросевич застрелився, Ф. Вишневський поранений, за вироком суду повішений) [19]. У 1913 р., до 300-річчя правління династії Романових, була оголошена амністія, яка торкнулася і деяких

політичних в'язнів і засланих. Анархісти поверталися до Одеси, відроджуючи або посилюючи підпільні групи. У 1913 р. поліцією фіксуються три анархістські групи в Одесі: «СЧМ», в якому, за словами поліції, панують «бунтарські настрої», група анархістів, яку очолював якийсь «потемкінець», група анархістів-здринників отамана Коршуна [20, 20]. У 1914 р. в Одесі діяла група анархістів-нальотчиків братів Григораш, групи «Чорна маска», «Чорна рука», що займалися «мандатним» здринцтвом. Серед моряків продовжували існувати законспіровані групи «СЧМ». Відомо, що О. Железняков, плаваючи коцегаром на торгових судах по Чорному морю, в 1916 р. входив до підпільної матроської організації анархістів.

Перша світова війна перекреслила плани анархістів, розколола їх ідеологічну єдність. Частина анархістів на чолі з П. Кропоткіним підтримала вступ Російської імперії у війну, вважаючи, що ця війна виправдана історією, тому що ведеться проти німецького милітаризму. Більшість анархістів Російської імперії виступала проти війни. Вихід з війни анархісти бачили у світовій революції. Анархістські групи в 1911–1914 рр. виховали цілу плеяду борців, що в 1917–1918 рр. підтримують революційні перетворення. Образ анархіста-моряка був не тільки яскравим літературним штампом, а й реальністю революційних років, коли анархістська ідеологія захопила значну моряків торгового і військового Чорноморського флоту.

Джерела та література

1. Канев С. Н. Революция и анархизм. — М., 1987.
2. Центральний державний історичний архів України (ЦДІАУ). — Ф. 385. — Оп. 2. — Спр. 45.
3. Адамович М. П. Черноморская регистрация. — М., 1929; Яковлев А. Д. Борьба за «Регистрацию». — М., 1929.
4. Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). — Ф. 102. — Ос. Отд. 1907 г. — Спр. 9.
5. ГАРФ. — Ф. 102. — Оп.237. — Спр.12ч. 68.1.
6. ЦДІАУ. — Ф. 385. — Оп. 2. — Спр. 31.
7. Махачкалинские известия. — 2003. — 11 июля; 18 июля.
8. Савченко В. А. Анархисты-террористы в Одессе 1903–1913 гг. — Одесса, 2006. — 110 с.
9. Державний архів Одеської області (ДАОО). — Ф. Р. — 8065. — Оп. 2. — Спр. 5916. — 15; — Ф. Р. — 8065. — Оп. 2. — Спр. 1187. — С. 7–26.

10. Шляхов О. Б. Діяльність політичних партій серед моряків торговельного флоту Азовсько-Чорноморського басейну на початку ХХ ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького держ. ун-ту. — Запоріжжя, 2003. — Вип. 15. — С. 125–135.
11. Моряк (Одесса). — 1921. — 25 мая. — 23 июня.
12. Беляков В. В. Роль гуманитарных связей в межкультурном взаимодействии России и Египта (кон. XIX — сер. XX в.): Автореф. дис. ... д-ра ист. наук. — М., 2003.
13. ЦДДАУ. — Ф. 274. — Оп. 4. — Спр. 223.
14. Моряк (Одесса). — 1920. — 30 авг. 1921. — 26 апр.
15. Там само. — 1922. — 3 июля; 7 ноября.
16. ЦДДАУ. — Ф. 385. — Оп. 2. — Спр. 152.
17. Одесская почта. — 1912. — 10 февр.
18. Там само. — 1912. — 3 мая.
19. ЦДДАУ. — Ф. 385. — Оп. 2. — Спр. 30.

Анотації

Савченко В. А. Анархисты Украины 1910–1914 гг.: от экономического террора к тайным профсоюзам.

В статье освещаются проблемы стратегии анархистского движения в 1910–1914 гг. на Юге Украины, раскрывается их роль в подпольном синдикалистском движении моряков черноморского торгового флота, создании заграничных центров и печатных изданий революционного «Союза Черноморских моряков», формы и методы анархистского экономического террора.

Savchenko V. A. Anarchists of Ukraine in 1910–1914: from economic terror to secret trade unions.

The article deals with problems of strategy of anarchist movement in 1910–1914 in the south of Ukraine. Anarchists' role in the clandestine syndicalist movement of seamen of the Black Sea trade fleet, creation of foreign centers and publications of the revolutionary «Union of Black Sea seamen» are analyzed in the article.